

ביקורות ספרים

הניה רוטנברג ודינה רוגינסקי (עורכות). רב־קוליות ושיח מחול בישראל.
תל אביב: רסלינג, 2009. 355 עמודים

ליאורה מלכא ילין*

זה שני עשורים שהמחול הישראלי פורח ומשגשג בעושר יצירה שלא היה כדוגמתו.¹ הריבוי והגיוון מעידים על שדה עשייה דינמי ותוסס שמזמן התייחסות הולמת בשדה השיח התרבותי והאקדמי. ואולם, בניגוד לציפייה זו, פער עמוק משתרע בין העשייה ובין הלימוד, התיאורטיזציה וההשחה של המחול הישראלי, וההתייחסות העיונית אליו כה מעטה, עד שנדמה שהוא נפקד ונעדר. אין זו תופעה חדשה המאפיינת את התרבות העכשווית אלא מאפיין ותיק של המחול הישראלי האמנותי מאז ראשיתו בשנות העשרים של המאה העשרים. מדף הספרים המוקדשים לנושא משקף זאת יפה: כתשעים שנה של עשייה ענפה מתועדות, מסופרות ונבחנות בכתריסר ספרים בלבד. יש לציין שניכר הבדל בין המחול העממי, או ריקודי העם, ובין המחול האמנותי, או בשמו הרווח המחול התיאטרלי או התיאטרוני, שכן מחולות העם זכו להתייחסות רחבה בהרבה מהמחול התיאטרוני.²

הסיבות למצב זה רבות, אך לפחות בחלקו הוא קשור להשקפה על המחול כשדה לימוד וחקר. האופנים שבהם השפיעו אידיאולוגיות, לרבות הפוליטיקה של הידע, על מצבו השולי של חקר המחול ולימודו ברחבי העולם המערבי ידועים ומדוברים.³ אלא שבעולם השתנה מצב זה לאין שיעור, ומאז שנות השמונים של המאה העשרים נמצא חקר המחול בתנופה ומבסס לעצמו מעמד מרכזי בשיח האקדמי והתרבותי. בארץ, לעומת זאת, נותר המצב בעינו,

* החוג לאמנות התיאטרון והתכנית הרב תחומית באמנויות שבפקולטה לאמנויות, אוניברסיטת תל אביב
1 שפע שלפחות סטטיסטית חורג מעל ומעבר למצופה, ודי אם ניקח לדוגמה מחזור פעילות שנתי של מרכז סוזן דלל, אחד המוסדות העיקריים שעודדו ומינפו את הפריחה העכשווית של המחול, ונראה עד כמה ההיצע גדול ורב. מלבד לוח המופעים המלא והפרויקטים המשתנים, מקיימים במרכז סוזן דלל את האירועים השנתיים הבאים: גוונים במחול, חשיפה בינלאומית, מחול לוחט, הרמת מסך (יוזמה של משרד התרבות), תל אביב דאנס (פסטיבל מחול בינלאומי ביוזמת מרכז סוזן דלל, המשכן לאמנויות הבמה ועיריית תל אביב). ביטוי בולט אחר לשגשוג המחול הוא מספר היצירות הישראליות הנבחרות או מוזמנות להופעות ולפסטיבלים בינלאומיים, וכן המספר ההולך וגדל של הפרסים המוענקים ליוצרים ישראלים.

2 חיפוש פרסומים בנושא "מחול ישראלי" בקטלוג המאוחד של ספריות ישראל משקף יפה את תמונת המצב: רק פרסומים מועטים עוסקים במחול התיאטרוני, ויש עדיפות מספרית ניכרת למחולות העם. סקירת פרסומים קצרה נותנת עורכות הספר הנסקר בעמודים 15-20.

3 די אם נזכיר בהקשר זה שעד למאה העשרים בלט ומחול כלל לא נכללו בשיח האסתטי או בפילוסופיה של האמנויות. ראו לדוגמה ספרו של (Sparshott, 1982), וכן את דברי העורכות בפתיחה לגיליון 24 של כתב העת טופוי (Foster, Rothfield & Dunagan, 2005), שהוקדש לריקוד ופילוסופיה. בדבריהן העורכות נדרשות להתעלמות מהריקוד בהגות המערבית וגם מזכירות את הפרסומים העיקריים בנושא.

אף שלאחרונה מתחילה להסתמן מגמת שינוי. אם מתבוננים בחקר המחול הישראלי מִפְּנֵי זֶה, הרי אפשר לראות שהוא נתון עדיין בחיתוליו, אך חותר להכרה רחבה יותר כתחום לימוד וידע אקדמי.⁴ העניין החשוב בהקשר זה הוא היעדר המרחב והעושר של הגישות ושיטות החקר: בתחומי אמנות אחרים אפשר למצוא היום ביטוי לשלל קולות הבוחנים את שדות העשייה מפרספקטיבות מגוונות, אך בלימודי המחול טרם התבסס ריבוי כזה.

מצבו של חקר המחול הוא נקודת המוצא, וגם הבסיס העיקרי, לתפיסה, להבנה ולהערכה של הספר רבי־קוליות ושיח מחול בישראל, בעריכת הניה רוטנברג ודינה רוגינסקי. כבר מניסוח כותרתו עולה בבירור שהספר נועד להציג מגוון גישות ושיטות חקר של מחול ולפתוח את חקר המחול בארץ למרחבי לימוד וידע נוספים הנקשרים לפריחה ולהתרחבות של המחקר בעולם.⁵ הריבוי המשתקף מבעד לפרקי הספר מתבטא בכמה מישורים. ראשית, ההתייחסות למגוון צורות ריקוד: (א) מחול תיאטרוני במאמריהן של רות אשל, הסוקרת תשעים שנות מחול בימתי; יונת רוטמן, המנתחת יצירות מחול של משה אפרתי וברק מרשל; שרי אלרון, החוקרת את היצירה העברית של רינה ניקובה ולהקת התימניות; והניה רוטנברג, המנתחת את המופע אויסטר של ענבל פינטו ואבשלום פולק; (ב) מחולות עם בחיבוריהן של דינה רוגינסקי, הבוחנת את יחסי הגומלין בין ריקודי עם, ריקודי עדות וריקודי מיעוטים כפי שהם משתקפים בפעילות המוסדית של טיפוח המחול העממי; ונעמי בהטרצון, המתייחסת למחולות הנשים בחגיגות חתונה במסורות יהודיות; (ג) ריקודי חברה במאמר של דבורה חפץ, הבוחנת את ריקוד הסלסה כחוויה גופנית אינטימית; (ד) שילוב בין מחול תיאטרוני למחול עממי במאמרה של יהודית ברין־אינגבר, הִדְן ביחס בין המחול הישראלי, האירופי והאמריקאי כפי שהוא מתבטא במחול התיאטרוני ובריקודי העם. נוסף על כך, הספר כולל שני פרקים המפנים תשומת לב לפרקטיקה מסוימת של מחול: האחד, של דליה לירן־אלפר, מתמקד בלימודי בלט בחוגים לבנות נוער, והשני, של נירה על־דור, מציג מחקר יישומי של כתב התנועה אשכול־זכמן.

המישור השני שבו מתבטא הריבוי בספר הוא המרחב הנושאי המאורגן לפי ארבע חטיבות תמטיות: מבט היסטורי, תרבות וזהות, גוף ומגדר, יצירה ויצירתיות. כל חטיבה כוללת שניים או שלושה מאמרים המציגים את הנושא מזוויות שונות. המישור השלישי הוא ריבוי הפרספקטיבות, הגישות ושיטות החקר המיושמות בפרקי הספר, החוצות את החלוקה הנושאת. לדוגמה, פרספקטיבה היסטורית ננקטת במאמריהן של אשל ושל ברין־אינגבר (בחטיבה "מבט היסטורי") ובחיבורה של אלרון (בחטיבה "תרבות וזהות"), ועולה גם כציר אנליטי במאמרה של רוטנברג (בחטיבה "יצירה ויצירתיות").

ריבוי זה הוא החידוש העיקרי של הספר, מאחר שהוא הראשון המתפרסם בעברית שמציג מגוון כזה, ולכך כיוונו העורכות מלכתחילה (עמ' 9-10). יתר על כן, זוויות מחדשות מתגלות גם במאמרים אחרים בספר, לדוגמה: מאמרה של אלרון, מלבד היותו הפרסום העיוני הראשון המוקדש ליצירתה של רינה ניקובה, למרות חשיבותה כאחת מחלוצי המחול

4 אחד הביטויים הבולטים לכך הוא מיעוט מספר החוגים או מסלולי הלימוד העיוניים המוקדשים למחול במוסדות להשכלה גבוהה. לשם השוואה, במערכת ההשכלה התיכונית המצב הפוך לגמרי: לדברי נורית רון, מפמ"ר מחול במשרד החינוך, פועלות כיום כשמונים מגמות ללימודי מחול, תופעה שאין לה אח ורע בעולם.

5 עורכות הספר נדרשות לכך בפירוש ואומרות שהספר הוא תגובה לפריחה של חקר המחול בעולם (עמ' 11).

הישראלי, הוא מתמקד גם בסוגיה של הבניית הזהות התרבותית העברית, נושא שכמעט ולא נבחן בהקשר של המחול התיאטרוני.⁶ ואכן, המחקר הארכיוני הדקדקני וניתוח העדויות הקפדני מניבים תוצאות בעלות ערך ומגלים את מורכבות האידיאולוגיה והפוליטיקה של זהות. הפער בתגובת הצופים מדגים זאת יפה: יהודים בארץ ובאירופה ראו בעבודתן חתירה לכינון זהות עברית, והקהל האירופי זיהה את סגנון המחולות עם התרבות הערבית. סביכות האידיאולוגיה הלאומית וריבוי הרבדים שלה נגלים גם במאמרה של רוג'ינסקי שמחברת ומקשרת בין הלאומי לאתני באמצעות כלי מחקר סוציולוגיים. רוג'ינסקי מראה ש"הפרדת הלאום הישראלי לשלוש קבוצות: עדות (מזרחים יהודים), מיעוטים (ערבים) וצברים (אשכנזים בני ההתיישבות העובדת) חוזרת לכל אורך התקופה הממסדית של ניהול מחול עממי בישראל" (עמ' 106-107). בבחינת היחס בין הלאומי לאתני, בניגוד להפרדה המקובלת ביניהם, המחברת מגלה איך המחול האתני וריקודי המיעוטים, כמו שהגדיר אותם הממסד המטפח, נתפסו כאחר הקרוב (המחול האתני) והאחר הרחוק (ריקודי מיעוטים) של הזהות הלאומית הישראלית (עמ' 106-112) ונבנו כניגוד לה דרך קטגוריות כמו מזרח ומערב או מסורתי ומודרני. הבחנה ותיוג אלה, הנובעים מהאידיאולוגיה הלאומית ומחוקים אותה, מראים, לפי רוג'ינסקי, את מורכבות היחס הנע בין קבלה והדרה של האחר בתהליכי ההבניה וההשחה של הזהות התרבותית הישראלית על מגוון גילומיה.

זוויות מחדשות מתגלות גם במאמרים אחרים בקובץ, אך בשל המקום המוגבל כאן אזכיר רק בקצרה כמה דוגמאות נוספות: חיבורה של רוטמן מתמקד גם הוא ביחסי מזרח ומערב כיסוד מכונן של זהות ישראלית, אך היא בוחנת זאת דרך יצירות של שני יוצרים ממוצא מזרחי, אפרתי ומרשל, שיצירתם כמעט ולא נחקרה, ומראה איך הם יוצרים נרטיב נגד כעמדה מודעת שמצביעה על האמביוולנטיות של זהותם ומקומם בחברה הישראלית, ובה בעת מביעה את הקול המזרחי למול קול ההגמוניה ומבקרת את החברה הישראלית. מאמרה של עלי-דור אמנם עוסק בכתב התנועה אשכול-זכמן שזכה לפרסום רב יחסית, אך המחקר האמפירי שביצעה בודק את יישומיו בהקשר אחר לגמרי של פיתוח קואורדינציה ומיומנות תנועתית. כך היא פותחת אפשרות להבין את הכתב ולהפעילו בתחומים נוספים כמו אוריינות תנועתית אצל תלמידים עם קשיי למידה. הניה רוטנברג מנתחת בחיבורה את אחת מיצירות המחול החשובות ביותר שנוצרו בשנות התשעים של המאה הקודמת, אויסטר, ומנצלת לשם כך כלים והיבטים אנליטיים בין תחומיים, שיישומם נעדר או מועט ביותר בלימודי המחול הישראלי. בכלים אלה היא מגלה ופורשת את משחקי האשליה ואת המורכבות של אסטרטגיות הייצוג המופעלות ביצירה.

פרישת מגוון הנושאים וזוויות הראייה היא נקודת הכוח של ספר זה, אך גם נקודת החולשה שלו. מצד אחד, שילוב המאמרים מגלה באופן הטוב ביותר את המגמות העכשוויות של לימודי המחול ואת ריבוי הפנים של העשייה בארץ בשלל הקשרים. מצד שני, רוחב היריעה אינו מאפשר העמקה שתגלה את רובדיהן ואת מורכבותן של התופעות. על רקע זה עולה חשיבותן של החטיבות בספר, שכן הקישורים בין המאמרים בתוך כל אחת מהן, בין שהם גלויים או מובלעים, ממקדים את תשומת הלב בהיבט תמטי מסוים. כאן מתגלה הברזל ניכר בין החטיבות, משום שחלקן אכן מצליחות לשלב בין רוחב היריעה ובין המיקוד, ואילו

אחרות מצליחות בכך פחות. הדוגמה המוצלחת ביותר היא לדעתי שילוב המאמרים המכונסים תחת הכותרת "תרבות וזהות", שאף שהם שונים לגמרי, עדיין הקריאה של שלושתם יחד מניבה ערך מוסף המאיר את הסוגיה של זהות תרבותית מעבר למדובר בכל מאמר. לדוגמה, התמקדותם של שלושת המאמרים בשאלת המזרח והמערב לנוכח ההגמוניה התרבותית מגלה כמה צדדים של המשא ומתן החברתי-תרבותי, וכן שינויים בהשקפת היוצרים; אפרתי ומרשל למשל חוזרים לפרקטיקה המשלבת יסודות מבע מזרחיים ומערביים אך מציגים עמדה שונה מזו של ניקובה: לא התייחסות אידיאלית ומוטה כלפי המזרח אלא מבע עצמי מעמדה ביקורתית. כמו כן, בשל הקישורים הברורים, מבט רוחבי על המאמרים מגלה איך נוצר ידע (עיוני, תרבותי ומחולי), וגם איך יכול חקר המחול לתרום ללימודי תרבות (ולא רק בכיוון ההפוך המקובל יותר), שני היבטים חשובים בעיניי שכורכים את לימודי המחול עם גישות ביקורתיות מובילות במחקר האמנותי והחברתי-תרבותי העכשווי.

לעומת חטיבה זו, שילוב המאמרים בחטיבה "גוף ומגדר" אינו מתרומם אל מעבר לאיכויות של כל מאמר בפני עצמו ואינו מציג תובנות שנובעות מהקישור ביניהם. ביטוי מובהק לכך הוא היעדר מסגרות דיון תיאורטיות הממוקדות בחקר הגוף המחולל או בסוגיות של מחול ומגדר, כך שהקריאה אינה מניבה עולם ידע הקשור לנושא "גוף ומגדר" מעבר למקרים המסוימים הנידונים בכל מאמר. שכן שלושת המאמרים אמנם עוסקים בגוף או במגדר, אך הציר המרכזי של כל אחד מהם נסב סביב עניין אחר שגוף או מגדר נובעים ממנו. מאחר שמדובר בשני שדות חקר מפותחים וענפים שזכו למחקרים מעמיקים גם בתחום המחול, נראה שמתבקש לכלול כאן מאמר המניח מסד תיאורטי-מתודולוגי של חקר הגוף או קריאה מגדרית (פמיניסטית או אחרת) של מחול. בעיניי זהו מקור ההבדל בין החטיבות ובין המאמרים הכלולים בספר, שכן מסגרת התייחסות תיאורטית-מתודולוגית, בעיקר אם היא עדכנית ומחוברת לגישות חקר ביקורתיות, מאפשרת לקשר בין המאמרים וליצור קישורים גם בין מחול לדיסציפלינות אחרות.

כך או כך, בסיכומי של עניין, הספר מציג תמונת מצב עדכנית של מרחב עשייה רחב ידיים בתחום חקר המחול הישראלי, וכן מסמן מגמות חקר עתידיות. מאחר שספר אחד אינו יכול למלא את כל החלל הריק של חקר המחול הישראלי, סימון זה חשוב למדי ובהחלט מעורר ציפיות לעתיד.

מקורות

אלרון, ש' (2010). רינה ניקובה ולהקת התימניות: מחול ישראלי בין מזרח ומערב. חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים.

Foster, S. L., Rothfield, F. & Dunagan, C. (2005). Introduction. *Topoi*, 24, 3–4.

Sparshott, F. (1982). On the question: Why philosophers neglected the aesthetics of the dance. *Dance Research Journal*, 15(1), 5–30.